

دوفصلنامه علمی پژوهشی سلفی پژوهی، سال پنجم ♦ شماره ۹ ♦ بهار و تابستان ۱۳۹۸
تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۱۱/۱۳ ♦ تاریخ تأیید: ۱۳۹۸/۰۲/۱۸ ♦ صفحات: ۸۵-۱۰۲

تاثیرپذیری داعش از وهابیت در تکفیر مسلمین

سید ابوالحسن نواب*

مجید حیدری آذر**

چکیده

گروه تروریستی و تکفیری داعش، بیشترین تاثیرپذیری را از آموزه‌های وهابیت و به-خصوص، تفکرات محمد بن عبدالوهاب در تکفیر مسلمانان دارد. داعش و وهابیت با یک منشور و با یک بهانه که نواقض الاسلام محمد بن عبدالوهاب می‌باشد، مسلمانان را تکفیر می‌کنند. داعش شبیه‌ترین گروه به دوره اول وهابیت می‌باشد و داعشی‌ها، خودشان را شبیه‌ترین فرد به محمد بن عبدالوهاب و شاگردانش می‌دانند. هر کس هفته‌نامه النبأ (ارگان رسمی داعش) را نیز مطالعه کند، پی به این موضوع می‌برد. حسن فرحان مالکی در کتاب جذور داعش، ریشه تفکر داعش را تفکرات محمد بن عبدالوهاب می‌داند.^۱ در تحقیق پیش‌رو، به روش توصیفی - تحلیلی، به بررسی تاثیرپذیری داعش از وهابیت می‌پردازیم.

کلیدواژه‌ها: داعش، وهابیت، تاثیرپذیری، تکفیر، مسلمانان، مجله النبأ، مکتبه‌الهمه.

* دانشیار دانشگاه ادیان و مذاهب؛ s.a.h.navvab@gmail.com

** پژوهش‌گر موسسه دارالاعلام لمدرسة اهل البيت (علیهم‌السلام)؛ libdarolelam@gmail.com

۱. مؤلف در این کتاب، فتاوی علمای وهابیت را زمینه‌ساز ظهور جریان‌های تندرو و افراطی مانند داعش و ریشه افراط و تندروی آنها در تکفیر مسلمانان می‌داند.

مقدمه

جنایاتی که داعش به نام اسلام انجام می‌دهد و افراطی که در تکفیر مسلمانان مرتکب می‌شود، برگرفته از افکار و عقاید و آثار وهابیت، به‌خصوص شخص محمد بن عبدالوهاب و علمای وهابی می‌باشد؛ هرچند شاید امروزه حکام وهابی آل سعود و داعش، هم‌دیگر را در ظاهر دشمن هم بدانند، ولی در بررسی آثار و رفتار و عملکرد این دو گروه، تاثیرپذیری عمیق داعش از وهابیت، به‌خصوص شخص محمد بن عبدالوهاب و علمای تراز اول وهابیت، کاملاً روشن است. با اندک توجهی به گفتار و کردار داعش، دوره اول حکومت وهابی‌ها جلوی چشم مجسم می‌شود؛ چنان‌که خود داعشی‌ها نیز به این امر اذعان کرده و به آن افتخار می‌کنند.^۱

جهت روشن‌گری از ذات و ماهیت وهابیت و خطراتی که از سوی این تفکر، جهان اسلام را تهدید می‌کند، باید جنایات وهابیت در دنیای اسلام و صدماتی که این فرقه به اسلام وارد کرده را تبیین کرد. افراط در تکفیر و قتل و غارت به بهانه تکفیر، یکی از صدماتی است که از سوی وهابیت بر پیکره اسلام و مسلمین وارد شده است. با مراجعه به منابع تاریخی معتبر، زوایای جنایات این فرقه نمایان می‌شود. این روحیه جنایت-کارانه، با آموزه‌های وهابیت آمیخته است؛ چنان‌که در عملکرد گروه‌های متاثر از این تفکر، قابل مشاهده است. یکی از این گروه‌ها که شباهت بیشتری به وهابیت دارد و تاثیرپذیری بیشتری از آنها داشته، گروه تکفیری داعش است؛ اگر امروزه از جنایات و وحشیگری‌هایی که وهابیت در دنیای اسلام مرتکب شده‌اند سخن گفته شود، شاید از منظر عده‌ای بعید به نظر آید؛ ولی می‌توان رد پای تفکرات وهابیت را در گفتار و کردار جریان‌های تکفیری و افراطی که جنایات هولناکی را به نام دین بر علیه مسلمانان اعمال کرده‌اند، شناسایی کرد و تاثیرپذیری این گروه‌ها از آموزه‌های وهابیت و آثار علمای وهابی را اثبات نمود؛ در واقع ماهیت وهابی‌ها آشکار شده و قبول جنایاتی که در دوره‌های اولیه حکومت خود مرتکب شده‌اند، راحت‌تر شده است. برای این منظور در

۱. موسسه المنهاج مقاله‌ای را در ۱۸ صفحه با عنوان "الشیخ البغدادي علی خطی الإمام محمد بن عبدالوهاب"، منتشر کرد که در آن، شباهت‌های حکومت وهابی‌ها در دوره محمد بن عبدالوهاب و حکومت داعش در زمان ابوبکر البغدادی تبیین شده است.

- تحقیق پیش رو به بررسی تاثیرپذیری داعش از وهابیت در تکفیر مسلمین پرداخته می-
شود. برای اثبات این مطلب، سه نوع از مستندات ارائه خواهد شد که عبارت اند از:
۱. چاپ و انتشار و تبلیغ و ترویج آثار علمای وهابیت؛ در واقع، چاپ و نشر و تایید کتاب از سوی هر گروهی، نشانگر نوع تفکر آن گروه خواهد بود؛
 ۲. استناد داعش به فتاوی و اقوال علمای وهابی در تکفیر و قتل عام مسلمانان؛
 ۳. به کارگیری آموزه‌های وهابیت در کتب درسی داعش؛

الف: چاپ و انتشار کتب اصلی وهابیت

چنان‌که قبلاً اشاره شد، کتاب‌ها و آثار مورد تایید و منتشر شده از سوی هر گروهی، نوع تفکر آنها را نشان می‌دهد. اکثر کتاب‌ها و جزواتی که توسط داعش تبلیغ و تکثیر می-شود (از ائمه نجد)، از محمد بن عبدالوهاب تا معاصرین است. این کار داعش، به-وضوح نشانگر تاثیرپذیری آنها از این نوع تفکر و نیز پیوندهای مشترک بین این دو است. منابع تبلیغاتی و اطلاع‌رسانی داعش که از جمله مهم‌ترین آنها مکتبة الهمة می-باشد، در قالب دو نوع نشریه به ترویج آثار وهابیت پرداخته است. یکی چاپ و انتشار کتب محمد بن عبدالوهاب و دیگر علمای وهابیت و دیگری در قالب بروشور که با عنوان مطویات منتشر می‌کنند که در ادامه به مواردی از آنها اشاره می‌شود.

در شماره ۲۶ مجله النبا، در مقام تبلیغ سه کتاب محمد بن عبدالوهاب؛ الاصول الثلاثة، الاصول الستة و القواعد الاربعة، آمده است: این ۳ رساله بی‌نیاز از معرفی و توضیح هستند که شامل مهم‌ترین مباحث توحید و ایمان می‌باشند و توصیه می‌شود که طالبان علم در حفظ و علماء در تدریس آنها، جدیت داشته باشند و شارحین به درک عمیق معانی آن، همت گمارند؛ همچنین به چاپ و انتشار گسترده آنها توصیه کرده تا خداوند به سبب آن، اقوامی را از شرک و گمراهی نجات دهد و نیز، برای مولف آن رحمت و اجر و پاداش خداوند را درخواست می‌کند.^۱

یکی از کتاب‌هایی که از سوی داعش چاپ و منتشر شده، کتاب کشف الشبهات است. در مقدمه‌ای که از سوی انتشارات مکتبة الهمة بر این کتاب نوشته شده، از محمد

بن عبدالوهاب به عنوان امام و احیاگر دین نام برده شده که با زبان و قلم، با شرک مقابله کرده و مردم را به توحید و اخلاص در عبادت و تمسک به کتاب و سنت دعوت کرده و جلوی شرک را گرفته است؛^۱ همچنین در این مقدمه، دوران داعش با دوران محمد بن عبدالوهاب تشبیه و تطابق داده شده است. نویسنده مقدمه، داعش را ادامه‌دهنده و دعوت‌کننده به توحید و جهادی می‌داند که پیامبر ﷺ و صحابه ابلاغ کردند و محمد بن عبدالوهاب و نوادگان او، آن را احیا کردند.^۲

از دیگر کتاب‌های انتشار یافته از سوی داعش، کتاب مفید المستفید فی کفر تارک التوحید می‌باشد. در مقدمه کتاب از محمد بن عبدالوهاب به عنوان مجدد یاد شده است که عمرش را برای بیان توحید گذرانده و با شرک و بت‌پرستی و بدعت‌ها و خرافات در جزیره العرب و در بیرون از آن به جهاد پرداخته و خداوند به دست وی، شهرها را از شرکی که در آن زمان گرفتارش بودند، پاک‌سازی کرده است. انتشارات وابسته به داعش، انتشار این رساله را وظیفه دانسته، تا توحید خالصی را که محمد بن عبدالوهاب برای استقرار آن جهاد کرده (و نوادگان وی و دیگر علمای دعوت‌گر نجد، راه او را ادامه دادند)، مستقر شود.^۳

کتاب مسائل الجاهلیه، دیگر کتابی است که از سوی داعش برای نشر افکار محمد بن عبدالوهاب منتشر شده است. در مقدمه‌ای که برای این کتاب توسط مکتبه‌الهممة نوشته شده آمده: بسیاری از مظاهر جاهلیت اولی که قبل از بعثت رواج داشتند، امروزه نیز رواج یافته‌اند؛ لذا بر هر مسلمانی واجب است که بر این مسائل شناخت داشته باشد و از آنها اجتناب کند و مرتکبین آنها را هم باز دارد. محمد بن عبدالوهاب، خطرناک‌ترین این مسائل را در رساله مفیدی جمع‌آوری کرده است. او در این کتاب، اولین قسم از این امور را شریک قرار دادن صالحین در عبادت خداوند و طلب شفاعت از آنها (به گمان اینکه خدا آنها را دوست دارد و آنها هم خدا را دوست دارند)، معرفی کرده است؛ از نظر محمد بن عبدالوهاب، این کار از بزرگ‌ترین مسائل جاهلیت می‌باشد.^۴ داعشی-

۱. ابن عبدالوهاب، محمد، کشف الشبهات، ص ۳-۴.

۲. همان، ص ۵.

۳. ابن عبدالوهاب، محمد، مفید المستفید، ص ۴.

۴. ابن عبدالوهاب، محمد، مسائل الجاهلیة، ص ۳-۵.

ها این کتاب را به زبان فارسی نیز ترجمه و منتشر کرده‌اند.^۱

از دیگر کتب محمد بن عبدالوهاب که داعش خیلی آن را باز نشر داده، کتاب نواقض الاسلام می‌باشد. داعش برای نشر حداکثری این کتاب از شیوه‌های مختلفی استفاده کرده است؛ از جمله، چاپ خود کتاب نواقض السلام و نیز شروع آن (مثل کتاب التبیان شرح نواقض الاسلام، تالیف سلیمان ناصر بن عبدالله العلوان)، می‌باشد؛ همچنین داعش، این نواقض ده‌گانه‌ی محمد بن عبدالوهاب را در قالب بروشور و عکس نوشته، چاپ و پخش کرده‌اند. می‌توان گفت، بیشترین تأثیرپذیری داعش در تکفیر، از این کتاب است.

اصل موضوع تکفیر و ارتداد و وجود نواقض الاسلام در دین اسلام، از موارد غیر قابل انکار می‌باشد؛ اما تفکر وهابیت بیشترین تعالیم خود را روی این موضوع متمرکز کرده و به حجم و توسعه آن به مقدار قابل توجهی افزوده است؛ چنان‌که مواردی تحت عنوان نواقض الاسلام مطرح شده که پیش از ظهور این تفکر، سابقه نداشته است؛ اما مفتیان این آیین، در هر دوره به شدت به حجم نواقض افزوده‌اند و به نظر می‌رسد، این سیر رو به صعود، همین‌طور ادامه خواهد داشت.^۲ امروزه بحث نواقض الاسلام مورد توجه خاص گروه‌های تکفیری و شیوخ آنها می‌باشد که نتیجه آن، گسترش حداکثری آن و شمول بسیاری از مسلمانان در محدوده ناقضین اسلام می‌باشد.

کتاب الواجبات المتحتمات المعرفة علی کل مسلم و مسلمة، از دیگر کتاب‌های محمد بن عبدالوهاب می‌باشد که از سوی انتشارات داعش به چاپ رسیده است.

کتاب سبیل النجاة و الفکاک من موالاة المرتدین و الأترک، اثر حمد بن عتیق (مفتی دولت دوم سعودی)، نیز^۳ توسط انتشارات رسمی داعش منتشر شده است. دولت سعودی به دلیل ملاحظات سیاسی، کتاب حمد بن عتیق را با حذف واژه الاتراک

۱. ابو عبدالله سلفی این کتاب را با عنوان مسائل جاهلیت ترجمه کرده و در مکتبه‌الهمه چاپ شده است.

۲. قاضی زاده، حسین، «بررسی عوامل توسعه نواقض الاسلام در تفکر مفتیان وهابی، با تأکید بر لجنة الفتاوی عربستان»، سلفی پژوهی، شماره ۳، ص ۴۶.

۳. «حمد بن عتیق وهابی بسیار متشدد بود که فتاوی او در کتاب الدرر السنیة فی الاجوبة النجدیة به وفور یافت می‌شود»؛ (ابن عتیق، حمد، الدرر السنیة فی الاجوبة النجدیة، ج ۱، ص ۵۵۱؛ ج ۳، ص ۳۴۶؛ ج ۴، ص ۱۴۵ و ۱۶۰).

(«ترک‌ها» که مراد عثمانی‌ها بودند) و جایگزینی آن با واژه المشرکین منتشر کرد؛^۱ ولی داعش تصریح به تکفیر ترک‌ها دارد.^۲

کتاب الدلائل فی حکم موالاته اهل الاشراک، از آثار سلیمان بن عبدالله بن محمد بن عبدالوهاب، از علمای معروف وهابیت و نوه محمد بن عبدالوهاب از جمله کتاب‌هایی است که داعش آن را چاپ و منتشر کرده است.^۳

عبدالله بن عبدالرحمن ابابطین، از علمای وهابی که کتاب الدرر السنیه، مملو از فتاوی تکفیری او است،^۴ کتابی به نام الانتصار لحزب الله الموحدين و الرد علی المجادل عن المشرکین دارد که از نظر داعش، مهم‌ترین کتاب درباره توحید الوهیت است؛ در واقع این کتاب، سومین کتابی است که بعد از کتاب مفید المستفید، محمد بن عبدالوهاب و کتاب الدلائل فی حکم الموالاته اهل الاشراک، به منظور تبیین توحید و شرک، توسط انتشارات مکتبه‌الهمه چاپ شده است.^۵

داعش علاوه بر کتاب‌های علمای وهابیت، جزواتی را نیز با عنوان مطویات (بروشور) منتشر می‌کند که در قالب آنها، نظرات و عقاید خودشان را به صورت مختصر و جذاب تبلیغ می‌کنند و گاهی هم با استفاده از این بروشورها، به معرفی آثاری که مورد قبول آنهاست می‌پردازند. آنها بدین وسیله، درصدد ترویج عقاید خود بر می‌آیند که اکثر آنها از آثار محمد بن عبدالوهاب می‌باشد؛ در ادامه به معرفی چند مورد از این بروشورها پرداخته می‌شود.

۱. نواقض الاسلام: ده مورد از اموری که انجام هر یک از آنها به توحید فرد ضربه زده و او را از حیطه اسلام خارج می‌کند و فرد مرتد می‌شود را به صورت مختصر از کتاب نواقض السلام محمد بن عبدالوهاب استخراج کرده‌اند.^۶

۲. الاصول الستة: مهم‌ترین مسائل از ابتدایی‌ترین موضوعاتی که هر فرد مسلمان

۱. ابن عتیق، حمد، سبیل النجاة و الفکاک من موالاته المرتدین و اهل الاشراک.

۲. ابن عتیق، حمد، سبیل النجاة و الفکاک من موالاته المرتدین و الاشراک.

۳. ابن عبدالوهاب، سلیمان، الدلائل فی حکم موالاته اهل الاشراک و بلیه اوثق عری الايمان.

۴. علماء نجد، الدرر السنیه فی الاجوبة النجدیه، ج ۱، ص ۳۶۵؛ ج ۲، ص ۳۱۴؛ ج ۳، ص ۲۵۵؛ ج ۴، ص ۱۴۲.

۵. ابابطین، عبدالله، الانتصار لحزب الله الموحدين و الرد علی المجادل عن المشرکین، ص ۳.

۶. منتشر شده از سوی مکتبه‌الهمه، رجب ۱۴۳۷ق.

باید بداند (در حالی که بیشتر مردم از آنها غافل هستند)، را از آثار محمد بن عبدالوهاب استخراج نموده‌اند.^۱

۳. هل تعرف معنی لا اله الا الله: این بروشور حاوی مطالبی برگرفته از آثار محمد بن عبدالوهاب است که درصدد تفهیم معنی لا اله الا الله می‌باشد.^۲

۴. تعلیم الصبیان التوحید: مهم‌ترین مطالبی که طفل در ابتدای عمر خود باید یاد بگیرد را به صورت سوال و جواب تدوین نموده‌اند.^۳

ب: استناد به فتاوی و آرای وهابیت

یکی دیگر از نشانه‌های تاثیرپذیری داعش از وهابیت در تکفیر مسلمانان، استناد به فتاوی و آرای علمای وهابیت می‌باشد. داعشی‌ها که محمد بن عبدالوهاب را امام و احیاگر دین معرفی می‌کنند،^۴ بیش از همه به اقوال و آثار او استناد می‌کنند. با مراجعه به نشریات منتشر شده از سوی داعش (مثل النبأ و دابق و...)، معلوم می‌شود که به کرات، به آراء و عقاید او استناد شده است.^۵ داعش تمسک به آثار علمایی مانند محمد بن عبدالوهاب و عبدالرحمن بن حسن^۶ را موجب تقویت ایمان و کم خطا بودن شخص می‌دانند.^۷

ترکی بن علی^۸ در مقاله‌ای با عنوان «تبصیر المحاجج بالفرق بین رجال الدولة

۱. منتشر شده از سوی مکتبه الهمه، ربیع الثانی ۱۴۳۷ق.

۲. منتشر شده از سوی مکتبه الهمه، ذی حجه ۱۴۳۶ق.

۳. منتشر شده از سوی مکتبه الهمه، جمادی الاخر ۱۴۳۷ق.

۴. النبأ، یا أهل الجزيرة. حتی ترجعوا إلى دینکم، شماره ۱۶۶، ص ۳.

۵. النبأ، شماره ۴۶، ص ۸؛ شماره ۵۸، ص ۱۶؛ شماره ۷۶، ص ۸؛ شماره ۸۳، ص ۸؛ شماره ۱۰۲، ص ۱۰.

۶. عبدالرحمن بن حسن بن محمد بن عبدالوهاب بن سلیمان التمیمی، نوه محمد بن عبدالوهاب در سال ۱۱۹۳ق، در درعیه متولد شد و در سال ۱۲۸۵ق، از دنیا رفته است. وی دارای تالیفات متعددی از جمله الإیمان والرد علی أهل البدع، مجموعه رسائل و فتاوی، فتح المجید، شرح کتاب التوحید، و... می‌باشد.

۷. النبأ، أعظم الناس إیماناً (قوم یأتون من بعدکم یجدون صحفاً یؤمنون بها، شماره ۲۷، ص ۱۳).

۸. ترکی بن علی معروف به ابوهمام اثری است که در سال ۱۹۸۴م، در شهر محرق بحرین متولد شد. وی علوم دینی را نزد عبدالله بن جبرین، ابومحمد مقدسی و عمر حدوشی گذراند. ابوهمام پیش از سال ۲۰۰۷م، به عدن می‌رود و به القاعده عربستان می‌پیوندد. او در سال ۲۰۱۳م، به لیبی مسافرت می‌کند و به زیرشاخه داعش در لیبی ملحق می‌شود. او همچنین در سال ۲۰۱۵م، به سوریه می‌رود و در همان سال، مسئولیت شرعی داعش را عهده‌دار و در مجله «النبأ» با اسم مستعار ابوهمام اثری مشغول به کار می‌شود؛ تا اینکه در سال ۲۰۱۷م، در حمله نیروهای امریکایی به شهرستان رقه در غرب سوریه کشته می‌شود. از مهم‌ترین آثار او می‌توان به «شروط و موانع التکفیر» و «مد الأیادی لبيعة البغدادی» اشاره کرد.

الإسلامية والخوراج» به مقایسه و تشبیه داعش با دوره اول حکومت آل سعود پرداخته و می نویسد: محمد بن سعود با شیخ مجدد (احیاگر) هم پیمان شد و حکومتی را در درعیه تشکیل دادند که بر اساس شریعت اسلامی حکم می کرد. وقتی حکومت آنها به سایر شهرها و آبادی ها هم کشیده شد، با سیلی از اتهامات مواجه گردید؛ حتی آنها را با خوارج مقایسه کرده و می گفتند: این حکومت با کسانی که خود را مسلمان می دانستند قتال می کند. وی در ادامه می نویسد: تاریخ دوباره عیناً تکرار شد و وقتی که دولت اسلامی (داعش) تشکیل شد، در معرض افتراء و تهمت قرار گرفت و آن را نیز با خوارج همانند دانستند.^۱

داعش کتابی را با عنوان مقرر فی التوحید للمعسکرات منتشر کرده که محتوای آن، مملو از مطالب محمد بن عبدالوهاب و دیگر علمای وهابیت می باشد.^۲

در کتاب گفتار سهل در عذر به جهل که از سوی داعش منتشر شده و دیدگاه آنها درباره عذر به جهل را بیان می کند، آمده است: هر کجا مشاهده شد که شیخ الإسلام ابن تیمیه و شیخ الإسلام محمد بن عبدالوهاب و شاگردانش، فاعل شرک را بعد از اقامه حجت، تکفیر کرده اند، بدانید که منظورشان "تکفیر معذب علیه" می باشد که این روش ما و روش دولت اسلام نیز هست.^۳

نویسنده در این کتاب، با تمسک به آرای محمد بن عبدالوهاب و نوادگان او و علمای وهابیت، دیدگاه خود و نیز دیدگاه داعش را درباره این موضوع بیان می کند. وی می نویسد:

شیخ محمد بن عبدالوهاب می فرماید: این گونه مشرکین و امثال شان که اولیاء و صالحین را عبادت می کنند، به "مشرک" بودنشان حکم می کنیم و بعد اقامه حجت نیز به آنها حکم کفر می دهیم...^۴ شیخ عبداللطیف بن عبدالرحمن آل الشیخ (از علمای نجد و نواده امام محمد)، در صفحه ۶۰ کتاب منهاج التأسیس، این جمله شیخ محمد بن عبدالوهاب را آورده و می -

۱. اثری، ابوهمام، تبصیر المحاجج بالفرق بین رجال الدولة الإسلامية والخوراج، ص ۶-۵.

۲. داعش، مقرر فی التوحید، ص ۲۳ و ۶-۵.

۳. توحیدی، عماد الدین، گفتار سهل در عذر به جهل، ص ۲۱.

۴. فجنس هؤلاء المشرکین وأمثالهم ممن یعبد الأولیاء و الصالحین نحکم بأنهم مشرکون و نری کفرهم اذا قامت علیهم الحجة الرسالية.

گوید: قبل از اقامه حجت، مشرک هستند. اسم (شُرک) بر آنها اثبات می‌شود قبل از اقامه حجت؛ بعد از اقامه حجت، کافر هستند و بر آنها حکم کفر جاری می‌شود که همان عقوبت می‌باشد؛ یعنی عذاب شدن در دنیا و آخرت.^۱

داعش در شماره ۳۸ مجله النبا (صفحه ۱۶)، توحید در عبادت از منظر محمد بن عبدالوهاب را برجسته کرده است و می‌گوید:

«فهو إخلاص العبادة كلها بأنواعها لله؛ فلا يدعى إلا الله، ولا يرجى إلا هو، ولا يستغاث إلا به، ولا يتوكل إلا عليه، والدليل عليه: الآيات الكريمات، ولا ينذر إلا له، ولا يذبح ذبح القربات إلا له وحده لا شريك له، والدليل على ذلك: الآيات الكريمات وهذا؛ هو معنى لا إله إلا الله»؛ توحید در عبادت یعنی خالص کردن هر نوع عبادتی برای خدا؛ بنابراین غیر خدا خوانده نشود، به غیر او امید بسته نشود، فقط از خداوند استغاثه شود، به غیر او توکل نشود، به غیر او نذر کرده نشود، ذبح تقریبی فقط برای خداوند انجام شود. دلیل بر این مطلب، آیاتی از قرآن کریم می‌باشد؛ در واقع این همان معنی لا اله الا الله است.^۲

این مطلب ارتباط عمیقی با بحث توحید و شرک دارد و مبنای عمل در تکفیر دیگران می‌باشد. برداشت غلط از مفهوم عبادت و مصادیق آن منجر به تکفیر خیل عظیمی از مسلمانان توسط وهابیت و هم‌سلکان آنها شده است.

در شماره ۲۶ مجله النبا، در یک صفحه، عصاره و خلاصه کتاب القواعد الاربعه محمد بن عبدالوهاب، با عنوان «اربع قواعد فی معرفة الشرك و اهله»، تبیین شده است^۳ همچنین داعش در شماره ۳۸ مجله النبا (صفحه ۱۲)، نامه محمد بن عبدالوهاب خطاب به موحدین را چاپ کرده است. آنها از این عبارت شیخ که می‌نویسد: «علموا أن الأدلة على تكفير المسلم الصالح إذا أشرك بالله، أو صار مع المشركين على الموحدين ولو لم يشرك، أكثر من أن تحصر»^۴ چنین برداشت کرده‌اند که مقصود شیخ، کسانی

۱. «قبل قيام الحجّة: مشرکون، يأخذون الاسم قبل قيام الحجّة، بعد قيام الحجّة: كافرون، ينزل عليهم حكم الكفر الذي هو العقاب»؛ (توحیدی، عمادالدین، گفتار سهل در عذر به جهل، ص ۱۴).

۲. مجله النبا، شماره ۳۸، ص ۱۶.

۳. «چهار قاعده در شناخت شرک و مشرک به تصویر کشیده شده است»؛ (مجله النبا، شماره ۲۶، ص ۱۶).

۴. ادله بر تکفیر مسلمان صالح، زمانی که برای خداوند شریک قرار داده باشد، یا اینکه با مشرکین بر علیه موحدین باشد، هر چند که شرک هم نورزیده باشد، غیر قابل شمارش می‌باشد.

هستند که از مردگان طلب شفاعت می‌کنند و می‌گویند: یا فلانی اشفع لی عندالله و امثال این عبارت؛ با این گمان که آنها به واسطه جاه صالحین نزد خداوند تقرب می‌جویند؛ در حالی که این، عین شرک جاهلیت اولی می‌باشد.^۱

مدعیان دولت اسلامی، با استناد به عبارات محمد بن عبدالوهاب می‌گویند: هر کس به غیر آنچه خدا نازل کرده حکم کند و کسی که ادعای علم غیب داشته باشد، از رئوس طواغیت است.^۲

داعشی‌ها در مجله رومیه که به زبان فارسی چاپ می‌شد، با استناد به کلمات محمد بن عبدالوهاب و سایر علمای وهابیت، خواندن غیر خدا را موجب کفر دانسته و کسی که مرتکب آن شود را کافر می‌دانند؛ همچنین معتقدند: شخصی که به تکفیر کافر اقدام نکند، خودش نیز کافر می‌شود.

امام مجدد، محمد بن عبدالوهاب می‌گوید: بدان که دلایل تکفیر مسلمانانی که برای الله شریک قرار داده و یا علیه موحدین با مشرکین متحد می‌شوند، در کلام الهی، سنت نبوی ﷺ و آثار علمای سلف، بیش از آن است که بتوان جمع نمود. شیخ عبداللطیف بن عبدالرحمن می‌گوید: باید دانست که کتاب الله، سنت پیامبر ﷺ و آثار سلف، مملو از تکفیر کسانی است که در کنار الله دیگران را می‌خوانند و از آنها چیزهایی می‌طلبند که جز الله، هیچ‌کس توانایی اعطای آنها را ندارد. سرتاسر قرآن به شیوه‌های مختلف و با عناوین گوناگون اشاره به این موضوع دارد. دیگر علمای دعوت نجدی نیز می‌گویند: کسی که مشرکین را تکفیر نکند، آموزه‌های قرآن را تصدیق نکرده است. قرآن مشرکین را تکفیر کرده و به ما دستور داده تا آنها را تکفیر کرده و دشمن خود دانسته و با آنها بجنگیم.^۳

ابوعایشه مریوانی از مفتیان داعش، با استناد به حرف‌های محمد بن عبدالوهاب، عذر به جهل در شرک اکبر را قبول نمی‌کند. وی می‌نویسد:

محمد بن عبدالوهاب می‌گوید: هر کس شب و روز عبادت خدای متعال را به جای آورد، اما از پیامبر یا اولیایی در کنار قبرش مدد طلبد، پس او دو اله اختیار کرده و شهادت به لااله الاالله نداده است؛ چراکه اله تنها کسی است

۱. مجله النبا، شماره ۳۸، ص ۱۲.

۲. مجله النبا، رساله الشیخ محمد بن عبد الوهاب للموحدی، شماره ۲۵، ص ۱۶.

۳. مجله رومیه، شماره ۲، ص ۵.

که باید از او طلب دعا کرد؛ همان طور که الان مشرکین در کنار قبر زبیر و عبدالقادر انجام می دهند. اینها دلایلی واضح و آشکار بودند، مبنی بر اینکه در شرک اکبر و کفر اکبر جهل عذر نیست.^۱

یکی از آثار محمد بن عبدالوهاب که بیش از همه‌ی آثار او مورد توجه داعشی‌ها قرار گرفته، کتاب نواقض الاسلام می باشد که در آن، ده مورد از اسباب خروج از اسلام و مرتد شدن مسلمانان بیان شده است. در بین این نواقض ده گانه، بیشترین موردی که توجه داعشی‌ها و سایر گروه‌های تکفیری را جلب کرده، ناقض هشتم یعنی، کمک و حمایت از مشرکین می باشد. داعش با تمسک به این ناقض اسلام، حکام کشورهای اسلامی را مرتد می داند؛ همچنین این حکم را شامل مردم آن مناطق که از آن حکام تبعیت می کنند نیز می داند. با تمسک به این مورد از نواقض اسلام، خون‌های زیادی از مسلمانان ریخته شده است.

در اواسط سال ۲۰۱۵م، ویدیویی در استان دیرالزور منتشر شد که در آن، یک کلاس درس به نمایش داده می شد که سوری‌های توبه کرده، در حال آموزش نواقض الاسلام توسط معلم سعودی هستند. آنها اعتراف می کنند که مرتکب گناه شده‌اند؛ چراکه طبق بند هشتم از نواقض الاسلام، از نظام بشار اسد حمایت کرده‌اند.^۲

ابوحزمه المهاجر که مسئولیت وزارت جنگ داعش را برعهده داشت، در آثاری که تالیف کرده، تاثیرپذیری خود از آموزه‌های وهابیت به خصوص شخص محمد بن عبدالوهاب را نشان داده که در ادامه، به مواردی از آنها اشاره می کنیم.

ابوحزمه المهاجر درباره قصه بدر که خداوند می فرماید: ﴿إِذْ تَسْتَغِيثُونَ رَبَّكُمْ فَاسْتَجَابَ لَكُمْ أَنِّي مُمِدُّكُمْ بِالْفِ مِنْ الْمَلَائِكَةِ مُزْدِفِينَ﴾ برداشت می کند؛ هر کس که به خداوند استغاثه کند، خداوند به فریاد او می رسد و هر کس که از خداوند طلب یاری کند، یاری اش می کند و هر کس بر او توکل کند، خدا برایش کفایت می کند؛ اما اگر کسی یکی از این موارد را از غیر خدا بخواهد، گمراه گشته و برای خدا شریک قائل شده است؛ شیخ محمد بن عبدالوهاب در این رابطه می گوید: عباداتی مثل اسلام، ایمان، احسان، و همچنین دعا، خوف، رجاء، توکل، رغبت، خشوع و ترس داشتن، انابه،

۱. مریوانی، ابوعایشه، مساله کفر و تکفیر از دیدگاه اهل سنت و جماعه، ص ۴۳.

2 . https://archive.org/details/mnathlmat_elaannor_alkhair

استغاثه، استعاذه، ذبح و نذر و امثال آن، از عباداتی است که خداوند به آنها امر کرده؛ اگر کسی چیزی از آنها را برای غیر خدا انجام دهد، مشرک و کافر می‌شود.^۱

وی از عبارات ابن تیمیه و محمد بن عبدالوهاب نتیجه می‌گیرد که استغاثه به اموات و یا به افراد زنده در اموری که فقط خداوند توان انجام آن را دارد، موجب کفر و گمراهی است. وی در این رابطه به کلامی از محمد بن عبدالوهاب استناد می‌کند که گفته است:

در استغاثه به مخلوق، در آنچه که بر آن قدرت دارد، مشکلی از نظر ما نیست؛ چنان‌که در قصه حضرت موسی عَلَيْهِ السَّلَام هم آمده: «فَاسْتَعَاثَهُ الَّذِي مِنْ شِيعَتِهِ عَلَى الَّذِي مِنْ عَدُوِّهِ»؛ همان‌طور که انسان در جنگ یا غیر آن از اصحاب خویش چیزهایی را می‌خواهد که در توان مخلوقات می‌باشد؛ اما استغاثه عبادی که در کنار قبور اولیاء یا در حال غیبت آنها انجام می‌شود که غیر از خدا، کس دیگری بر انجام آنها قادر نیست را ممنوع می‌دانیم.^۲

از دیگر چهره‌های تکفیری وهابی که داعش در آثار خود به فتاوی او استناد کرده، سلیمان بن عبدالله بن محمد عبدالوهاب (متوفی ۱۲۳۳ق)، صاحب کتاب تیسیر العزیز الحمید می‌باشد. داعش در شماره ۷۶ مجله النبأ، به نقل از سلیمان بن عبدالله می‌گوید: خداوند دشمنی با مشرکین و عدم موالات با آنها را واجب دانسته است.^۳ نکته قابل توجه در این مسائل، تشخیص اشتباه در مصداق مشرک از سوی این گروه‌ها است؛ آنها در اکثر موارد، مسلمان مخالف خود را مشرک قلمداد کرده و حکم مشرک را بر او بار می‌کنند. داعشی‌ها همچنین در مسئله حاکم قرار دادن طاغوت، به تبیین دیدگاه سلیمان بن عبدالله پرداخته و در یک صفحه، مطالب او در کتاب تیسیر العزیز الحمید را

۱. «وفیه أن من استغاث بالله أغاثه ومن استعان به أعانه ومن توكل على الله فهو حسبه، ومن صرف شيئاً من ذلك لغير الله ضلّ وأشرك مع الله غيره، يقول الشيخ محمد بن عبدالوهاب: وأنواع العبادة التي أمر الله بها؛ مثل الإسلام والإيمان والإحسان، ومنه الدعاء والخوف والرجاء والتوكل والرغبة والرهبه والخشوع والخشية والإنابة والاستعانة والاستعاذة والاستغاثه والذبح والنذر، وغير ذلك من أنواع العبادة التي أمر الله بها كلها؛ فمن صرف منها شيئاً لغير الله فهو مشرك كافر»؛ (مهاجر، ابوحمزه، النبي القائد، ص ۲۷۱).

۲. «يقول الشيخ محمد بن عبدالوهاب: الاستغاثه بالمخلوق فيما يقدر عليه لا نكرها، كما قال تعالى في قصة موسى: «فَاسْتَعَاثَهُ الَّذِي مِنْ شِيعَتِهِ عَلَى الَّذِي مِنْ عَدُوِّهِ»، وكما يستغيث الإنسان بأصحابه في الحرب أو غيره في أشياء يقدر عليها المخلوق، ونحن أنكرنا استغاثه العبادة التي يفعلونها عند قبور الأولياء أو في غيبتهم في الأشياء التي لا يقدر عليها إلا الله»؛ (مهاجر، ابوحمزه، النبي القائد، ص ۲۷۲).

۳. مجله النبأ، بیان صادر عن المكتب المركزي لمتابعة الدواوين الشرعية، شماره ۷۶، ص ۸.

به صورت خلاصه بیان کرده‌اند.^۱ گروه‌های تکفیری مانند داعش با توسعه‌ای که درباره طاغوت داده‌اند، خیل کثیری از مسلمین را با استناد به این قاعده تکفیر می‌کنند. داعشی‌ها برای اثبات حکم کفر ساکنان مناطق دارالکفر غیر اصلی،^۲ به فتاویٰ حمد بن علی بن محمد عتیق (متوفی ۱۳۰۶ق)، صاحب کتاب ابطال التندید باختصار شرح کتاب التوحید استناد کرده‌اند. وی می‌نویسد:

«أن البلد إذا ظهر فيها الشرك، وأعلنت فيها المحرمات، وعظمت فيها معالم الدين: تكون بلاد كفر، يغنم أموال أهلها، وتستباح دماؤهم، وقد زاد أهل هذا البلد في إظهار المسبة له ولدينه، ووضعوا قوانين ينفذونها في الرعية مخالفة لكتاب الله وسنة نبيه، وقد علمت أن هذه كافية وحدها في إخراج من أتى بها من الإسلام»؛ اگر در جامعه‌ای شرک نمایان شود و محرمات در آنجا علنی گردد و دستورات دین تعطیل شود، در این صورت این جامعه تبدیل به بلاد کفر می‌شود. اموال آنها به غنیمت گرفته می‌شود و خون آنها مباح است. زیاد وارد شده است که به دین این شخص، لعن و نفرین کنید. وقتی قوانینی را وضع و به اجرا درآورند که مخالف با کتاب و سنت باشد، همین کار برای کافر نامیدن آنها کافی است.^۳

این امر نشان می‌دهد که داعش، با همان توجیهی که آل سعود به مناطق مسلمان‌نشین حمله کرده و اشغال می‌کرد، در پی اشغال سرزمین‌های اسلامی بود.

مدعیان دولت اسلامی بعد از حکم به دارالکفر بودن یک منطقه، در گام بعدی، بحث هجرت از این مکان را مطرح کرده و در این زمینه نیز، به فتاویٰ علمای وهابی مانند، عبداللطیف بن عبدالرحمن بن حسن (۱۲۹۳ق)^۴ و عبدالرحمن بن محمد بن قاسم الحنبلی النجدی (۱۳۹۲ق)، صاحب کتاب حاشیة ثلاثة أصول، استناد کرده‌اند.^۵ مدعیان دولت اسلامی در شماره ۲۶ مجله النبا، ضمن بیان اقوال درباره مرتد بودن شیعیان، به نقل از محمد بن عبداللطیف بن عبدالرحمن بن حسن بن محمد بن

۱. مجله النبا، المتحاكمون إلى الطواغيت، شماره ۶۹، ص ۱۳.

۲. «از نظر داعش دارالکفر دو نوع هست؛ ۱. دارالکفر اصلی، از اول دارالکفر بوده و هست؛ ۲. دارالکفر غیر اصلی، مناطقی که سابقاً دارالاسلام بوده بعداً دارالکفر گردیده است؛ مثل اکثر بلاد اسلامی که امروزه از نظر داعش تبدیل به دارالکفر شده‌اند»؛ (مجله النبا، سلسله علمية في بيان مسائل منهجية، شماره ۱۰۲، ص ۱۲).

۳. مجله النبا، سلسله علمية في بيان مسائل منهجية، شماره ۱۰۲، ص ۱۳.

۴. همان.

۵. همان.

عبدالوهاب، آورده‌اند:

در زمان حاضر، کفر شیعیان به مراتب بدتر از زمان ابن تیمیه می‌باشد؛ چراکه که در باره اولیاء و صالحین از اهل بیت غلو می‌کنند. هر کس در کافر بودن آنها مردد باشد، نشان‌گر جاهل بودن او از حال شیعیان است. او مراوده و مصاحبت با شیعیان در عین اعتقاد به کفر آنها را، خطا و گناه بزرگی می‌داند که باعث مرگ قلب و از بین رفتن ایمان می‌شود.^۱

داعشی‌ها در بسیاری از موارد، برای توجیه حملات خود بر علیه شیعیان به علمای عربستان سعودی استناد می‌کنند؛ به‌عنوان مثال، وقتی که در اواسط اکتبر ۲۰۱۵م، یکی از مساجد شیعیان در منطقه شرقی عربستان به آتش کشیده شد، یکی از حامیان داعش در توئیتر به فتاوی بن جبرین^۲ استناد کرده بود که گفته است: اغلب شیعیان مشرک به شرک اکبر بوده و مرتد هستند و مستحق کشتن می‌باشند.^۳

داعش در اولین بیانیه صوتی که در ولایت نجد (یکی از ولایات سه‌گانه اعلام شده داعش در عربستان سعودی می‌باشد)، صادر کرد، به بیان اهداف و انگیزه‌های دولت اسلامی در عربستان پرداخت و از حمله‌ی انتحاری به یکی از مساجد در منطقه شرقی تمجید کرد که در آن ۲۱ نفر از شیعیان کشته شدند.^۴ آنها در این بیانیه، با استناد به سخنان سلمان بن سحمان می‌گویند: «قال الشيخ سلمان بن سحمان^۵ رحمه الله: "لو اقتتل أهل الحاضرة والبادية حتى يفتنوا عن بكرة أبيهم لكان أهون من أن ينصبوا طاغوتاً يُعبد من دون الله»؛ اگر اهل شهرها و روستاها کشته شوند، تا جایی که نسل‌شان قطع شود، این کار بهتر از این است که از یک شخص طاغوتی که دستورات الهی را پیاده نمی‌کند اطاعت کنند.^۶ این امر به صراحت نشان می‌دهد که تقابل داعش با شیعیان، کاملاً منطبق با

۱. مجله النبا، اقوال أهل العلم في حكم الروافض المرتدین، شماره ۲۶، ص ۱۲.

۲. عبدالله بن عبدالرحمن بن عبدالله بن ابراهیم بن فهد بن حمد بن جبرین (۱۳۵۳-۱۴۳۰ق)، از علمای وهابی در عربستان سعودی و از اعضای هیئت علمای اسلامی و از مفتیان عربستان بود؛ لازم به ذکر هست که ابن جبرین، معلم ترکی البنعلی بود که مدت زیادی، به نوعی رهبر داعش به شمار می‌رفت.

۳. <https://carnegie-mec.org/2016/02/18/ar-pub-62893>.

۴. "أخرجوا الرافضة المشركين من جزيرة محمد"، المكتب الإعلامي لولاية نجد، ۲۹/۵/۲۰۱۵؛ <http://justpaste.it/bttar-tf-rafadh> نک <https://archive.org/details/akregoo.alrafiedaa>

۵. از علمای وهابیت که در سال ۱۹۳۰م، از دنیا رفته است.

۶. <https://carnegie-mec.org/2016/02/18/ar-pub-62893>.

تعالیم وهابیت می باشد.

ج: آموزه‌های وهابیت در کتب درسی داعش

داعش برای ترویج و گسترش افکار اخذ شده از وهابیت، آنها را در کتب درسی دانش-آموزان گنجانده و از همان ابتدا، کودکان را با افکار متأثر از وهابیت تعلیم و تربیت می‌کند. اگر محتوای کتاب‌های درسی داعش مورد بررسی قرار گیرد و با کتاب‌های علمای وهابیت مخصوصاً محمد بن عبدالوهاب تطبیق داده شود، به وضوح انعکاس افکار وهابیت در این کتاب‌ها دیده خواهد شد؛ علاوه بر این، گاهی کتاب وهابی‌ها، توسط سازمان تربیت داعش تدریس می‌شود؛ چنان‌که فواد ابراهیم در کتاب داعش من النجدي الی البغدادی به این امر تصریح کرده و می‌نویسد: در حلقات و جلسات دینی که توسط سازمان تربیت داعش برقرار می‌شود، کتب محمد بن عبدالوهاب و شروح آنها تدریس می‌گردد؛^۱ در ادامه چند مورد از رد پای آثار وهابیت در کتب درسی داعش بیان می‌گردد.

در کتاب درسی العقیده که برای کلاس اولی‌ها تدوین شده است، در درس هفده که درباره کفر به طاغوت می‌باشد، به نقل از محمد بن عبدالوهاب آمده:

«أن تبرأ من كل ما يعتقد فيه غير الله، من جنی، أو أنسی، أو شجر، أو حجر، أو غير ذلك؛ وتشهد عليه بالكفر، والضلال، وتبغضه، ولو كان أنه أبوك أو أخوك؛ فأما من قال أنا لا أعبد إلا الله، وأنا لا أتعرض السادة، والقباب على القبور، وأمثال ذلك، فهذا كاذب في قول لا إله إلا الله، ولم يؤمن بالله، ولم يكفر بالطاغوت»؛^۲ برائت جستن از هر چیزی که در آن، اعتقاد به غیر خدا وجود دارد، اعم از جن و انس درخت و سنگ و امثال آن؛ شهادت دادن بر اینکه این اعمال کفر و گمراهی است و نسبت به آن بغض بورزی؛ اگرچه او پدرت یا برادرت باشد؛ اما کسی که ادعا می‌کند، غیر از خدا را عبادت نمی‌کند و نسبت به غلو درباره اولیای خدا و بناء بر قبور و امثال آن اعتراضی ندارد، این فرد در ادعای خود مبنی بر شهادت به لا اله الا الله، دروغ گو می‌باشد. او به خدا ایمان نیاورده و نسبت به طاغوت کافر نیست.

در کتاب السیاسة الشرعی للصف الاول الشرعی ضمن تکفیر اکثر حکام کشورهای

۱. ابراهیم، فواد، داعش من النجدي ال البغدادی، ص ۱۲۸.

۲. العقیده للصف الاول الشرعی الفصل الدراسی الاول، ص ۴۷.

اسلامی، با استناد به نواقض الاسلام محمد بن عبدالوهاب، خروج بر حاکم را واجب دانسته و آن را به دانش‌آموزان القاء می‌کنند.^۱

از جمله کتاب‌هایی که از سوی داعش منتشر شده و اهمیت زیادی هم به آن داده‌اند، کتاب تعلموا امر دینکم است که به منظور تعلیم مسائل مهم دینی منتشر شده و آن را کتابی مهم و جامع می‌دانند که انتشار آن برای اطلاع و تعلیم لازم می‌باشد.^۲ با اینکه نامی از وهابیت و علمای آن در این کتاب نیامده، ولی محتوای آن دقیقاً همان مطالب آثار علمای وهابیت و به‌خصوص محمد بن عبدالوهاب می‌باشد. برای کشف این واقعیت مباحثی مانند توحید،^۳ کفر،^۴ جهاد،^۵ طاغوت^۶ و... در این کتاب برای مطالعه پیشنهاد می‌شود.

همچنین داعش با انتشار بروشوری با عنوان تعلیم الصبیان التوحید، از محمد بن عبدالوهاب، تعلیم آن را برای کودکان قبل از حفظ قرآن مفید می‌داند که فهم این مسائل، انسان را موحد و مسلمان کامل می‌کند. آنها برای فهم بهتر این مطالب، آن را به‌صورت پرسش و پاسخ طراحی کرده‌اند.

نتیجه

در تحقیق صورت گرفته کشف گردید که داعش، تاثیرپذیری عمیقی از آموزه‌های وهابیت در تکفیر مسلمانان داشته است. این امر از چاپ و انتشار کتاب‌ها و جزواتی که داعش چاپ و منتشر کرده روشن می‌شود؛ همچنین، استناد به اقوال و فتاوی علمای وهابی، به‌خصوص شخص محمد بن عبدالوهاب در تکفیر و کشتار مسلمانان نیز، سند دیگری از این تاثیرپذیری می‌باشد. مهم‌تر از همه نیز، رسوخ آثار وهابیت در کتب درسی داعش و تربیت کودکان با آن آموزه‌ها، سند محکم دیگری از تاثیرپذیری داعش از وهابیت می‌باشد.

۱. السياسة الشرعية للصف الاول الشرعی، ص ۳۲.

۲. تعلموا امر دینکم، ص ۱.

۳. همان، ص ۸.

۴. همان ص ۱۷.

۵. همان، ص ۶۶.

۶. همان، ص ۳.

منابع

۱. قرآن کریم.
۲. ابابطين، عبدالله، الانتصار لحزب الله الموحدين و الرد على المجادل عن المشركين، بی جا: مكتبة الهممة، چاپ اول، ۱۴۳۷ق.
۳. ابراهيم، فواد، داعش من النجدى الى البغدادي، بيروت: مركز اوال للدراسات و التوثيق، چاپ اول، ۲۰۱۵م.
۴. ابن عبد الوهاب، سليمان، الدلائل في حكم موالاة اهل الاشراك و يليه اوثق عرى الايمان، بی جا: مكتبة الهممة، ۱۴۳۶ق.
۵. ابن عبد الوهاب، محمد، كشف الشبهات، بی جا: مكتبة الهممة، چاپ اول، ۱۴۳۷ق.
۶. ابن عبد الوهاب، محمد، مسائل الجاهلية، بی جا: مكتبة الهممة، چاپ اول، ۱۴۳۷ق.
۷. ابن عبد الوهاب، محمد، مفيد المستفيد في كفر تارك التوحيد، بی جا: مكتبة الهممة، چاپ اول، ۱۴۳۶ق.
۸. ابن عتيق، حمد، سبيل النجاة و الفكاك من موالاة المرتدين و اهل الاشراك، تحقيق: اسماعيل بن سعد بن عتيق، رياض: رئاسة إدارة البحوث العلمية و الإفتاء، ۱۴۲۳ق.
۹. ابن عتيق، حمد، سبيل النجاة و الفكاك من موالاة المرتدين و الانتراك، بی جا: مكتبة الهممة، ۱۴۳۷ق.
۱۰. الاثرى، ابوهمام بكر بن عبد العزيز، تبصير المحاجج بالفرق بين رجال الدولة الإسلامية و الخوارج، بی جا: الغرباء للاعلام، چاپ اول، ۱۴۳۵ق.
۱۱. تعليم الصبيان، بی جا: مكتبة الهممة، ۱۴۳۷ق.
۱۲. توحيدى، عماد الدين، گفتار سهل در عذر به جهل، مكتبة الموحدين، ۱۴۳۸ق.
www.tohidbooks.tk
۱۳. ديوان الدعوة و المساجد، تعلموا امر دينكم، چاپ دوم، ۱۴۳۶ق.
۱۴. السياسة الشرعية للصف الاول الشرعى، چاپ اول، ۱۴۳۷ق.
۱۵. العقيدة للصف الاول الشرعى الفصل الدراسى الاول، چاپ اول، ۱۴۳۷ق.
۱۶. علماء نجد، الدرر السنية فى الاجوبة النجدية، تحقيق: عبدالرحمن بن محمد بن قاسم، بی جا: بی نا، چاپ ششم، ۱۴۱۷ق.
۱۷. قاضى زاده، حسين، «بررسى عوامل توسعه نواقض الاسلام در تفكر مفتيان وهاجى، با تاكيد بر لجنة الفتاوى عربستان»، مجله سلفى پژوهى، قم: موسسه دارالاعلام لمدرسة اهل البيت (عليه السلام)، ش ۱۳۹۵.

۱۸. مجله النبأ.

۱۹. مجله رومیه.

۲۰. مریوانی، ابو عایشه، مساله کفر و تکفیر از دیدگاه اهل سنت و جماعت، کتابخانه منهاج التوحید، مکتبة الموحدين، انتشار دیجیتالی، ۱۴۳۸ق؛

<https://menhajtoheed.wordpress.com>

۲۱. مهاجر، ابو حمزه، النبی القائد مبحث فی سرايا النبی وغزواته، تحقیق: بی جا: مکتبة الهممة، الفجر، ۱۴۳۱ق.

22. archive.org/details/akregoo.alrafiedaa

23. <http://justpaste.it/bttar-tf-rafdh>

24. <https://carnegie-mec.org/2016/02/18/ar-pub-62893>

